

KNYGOS RECENZIJĄ

Novelskaitė, A., Pučėtaitė, R., Lipnevič, A., Adomaitienė, R., Mikėnė, S., Lapinaitė, L. Mokslinės veiklos etika Lietuvoje. Teorinės, empirinės ir praktinės apibrėžtys mokslinių tyrimų, akademinės autorystės, etikos vadybos ir kituose kontekstuose. Mokslo monografija. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2015, 600 p.

Loreta Tauginienė

Mykolo Romerio universiteto
Politikos ir vadybos fakulteto

Vadybos institutas Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva

Telefonas (+370 5) 8 680 76293

Elektroninis paštas: lotaugi@mruni.eu

Pateikta 2016 m. rugpjūčio 12 d., parengta spausdinti 2016 m. gruodžio 9 d.

DOI:10.13165/SMS-16-8-1-9

Mokslo monografiją „Mokslinės veiklos etika Lietuvoje“ sudaro šešios dalys, kurios parengtos dvejų vienas kitą papildančių projektų – „Mokslinių tyrimų etikos būklė Lietuvoje: situacijos analizė“ ir „Akademinė autorystė: normatyvinis apibrėžimas ir empirinė realybė“ – tyrimų rezultatų pagrindu. Šioje mokslo monografijoje įvedamas tarptautinis diskursas mokslinės veiklos etikos tema, pristatoma Lietuvos teisės aktų bei mokslo ir studijų institucijų vidaus dokumentų nuostatų, susijusių su mokslinės veiklos etikos užtikrinimu, analizė, išsamiai aprašomi autorių kolektyvo atlikti mokslinių tyrimų rezultatai su įvairiais duomenų teikėjais – mokslo žurnalų redaktorais, etikos komitetų pirmininkais, doktorantais ir kt. Toks diversifikuotas ir kartu įvairialypis duomenų šaltinių spektras leidžia nuodugnai įvertinti mokslinės veiklos etikos būklę Lietuvoje, išvelgti jos problemines sritis, jų sąsajas su mokslo ir studijų institucijų akademinė kultūra.

Pirmoje mokslo monografijos dalyje (parengta A. Novelskaitės, R. Pučėtaitės) nagrinėjamos mokslinių tyrimų etikos sampratos mokslinėje literatūroje ir Lietuvos mokslo bendruomenėje, gvildenamos mokslinių tyrimų etikos problemos, pažeidimai ir jų priežastys. Šios dalies autorės konstatuoja asmens vertybių ir organizacijos kultūros sąsajas pabrėždamos, kad organizacijos kultūros ydos veikia ir organizacijos

narių asmenines vertybes, kurios ilgainiui tampa taip pat ydingos. Autorės ši teiginį argumentuoja vidutiniais apklausos dalyvių vertinimais, kurie rodo, kad organizacijos kultūra turi stiprų poveikį ir etikos pažeidimų atsiradimui. Taip pat autorės šioje dalyje pateikia mokslinių tyrimų etikos būklės Lietuvoje vertinimą: jos pastebi, kad didesnę mokslinio darbo patirtį turintys akademinės bendruomenės nariai pasižymi prastesne nuomone apie mokslinių tyrimų etikos būklę Lietuvoje. Šioje mokslo monografijos dalyje paskelbtų tyrimų rezultatai rodo, kad institucinės mokslinių tyrimų etikos užtikrinimo ar prevencijos priemonės nėra nei pakankamos, nei efektyvios, mokslinių tyrimų etika yra menkai įtraukta į universitetų organizuojamas studijų programas, dedama mažai pastangų organizuojant tikslinius kvalifikacijos kėlimo kursus, mokslo ir studijų institucijose komunikacija (įskaitant ir mokslinių tyrimų komunikaciją) etikos klausimais yra silpnai išplėtoti. Šioje mokslo monografijos dalyje (ir ne tik joje) pateikiami tyrimo rezultatai signalizuoja apie ydingą mokslinės veiklos etikos vadybą.

Antroje šios mokslo monografijos dalyje pateikiami mokslinės veiklos etikos normatyviniai apibrėžimai, t. y. pateikiama tikslinga Lietuvos teisės aktų apžvalga apie mokslinės (akademinės) etikos priežiūros sistemos institucionalizaciją, iliustruojama tarptautinėmis mokslinės veiklos etikos institucionalizavimo praktikomis nacionaliniu ir regioniniu lygmenimis. Taip pat šioje dalyje išsamiai apžvelgiamos Lietuvos teisės aktuose įtvirtintos atsakomybės ir sankcijos už mokslinės veiklos etikos pažeidimus. Analizuojant atitiktį tarp teisinio mokslinių tyrimų etikos reguliavimo Europos Sąjungoje ir Lietuvoje (2010 m. situacija), autorės (A. Novelskaitė, A. Lipnevič) atliko teisinę analizę apie pažangų etikos institucionalizavimą biomedicinos tyrimuose, asmens duomenų apsaugą mokslinių tyrimų tikslais, tyrėjų saugumą.

Trečia šios mokslo monografijos dalis skiriama mokslinės veiklos etikos vadybos klausimams aptarti. Šioje dalyje pateikiama etikos kodeksų ir etikos komitetų pirminkų ar jų pavaduotojų interviu analizė. Remdamosi etikos kodeksų analize, autorės (A. Novelskaitė, R. Pučėtaitė ir A. Lipnevič) priėjo išvadą, kad mokslo ir studijų institucijos neatsakingai organizavo etikos kodekso kūrimą, trūko sąmoningumo dėl etikos kodekso paskirties ir funkcijų, padedančio aiškiai ir skaidriai kurti institucines vertybes, formuoti lūkesčius dėl pageidaujamo bendruomenės narių elgesio. Šią išvadą jos grindžia etikos kodeksuose vartojamų terminų tikslumo trūkumu. Taip pat autorės daro prielaidą, kad etikos kodeksų atsiradimą mokslo ir studijų institucijose lėmė teisės aktų imperatyvas, o ne sąmoningas poreikis įgyvendinti savireguliaciją, kurti reputaciją ar valdyti rizikas. Vertindamos etikos komitetų veiklą, autorės (R. Pučėtaitė, A. Novelskaitė) konstatuoja, kad etikos komitetai universitetuose neturi realios galios, neatlieka prevencinių (pvz., konsultavimo etikos klausimais) funkcijų. Galiausiai, tyrimo rezultatai rodo, kad universitetų ir mokslinių tyrimų institutų žinios apie taikomas etikos vadybos priemones jų bendruomenėse yra gan skurdžios. Apibendrinant galima teigti, kad mokslinės veiklos etikos vadyba simptomizuoja institucinės etikos būklę – „etikos būklė tiek gera, kiek individai (mokslininkės ir mokslininkai) laikosi etikos principų ir nuostatų, ir kiek individai (administracijos darbuotojos ir darbuotojai) jomis vadovaujasi“ (p. 204), kitaip sakant asmens ir institucinių vertybių kongruencijos laipsnį.

Ketvirta šios mokslo monografijos dalimi tęsiamas mokslinių tyrimų etikos dilemų ir pažeidimų pristatymas – plagijavimas, falsifikavimas ir kiti mokslinių tyrimų etikos pažeidimai įvairiuose tyrimo atlikimo etapuose. Taip pat pateikiamos mokslinių tyrimų etikos pažeidimų priežastys, tarp kurių minimos tokios kaip mokslo bendruomenės savireguliacijos trūkumas, darbuotojų mokymų mokslinių tyrimų etikos klausimais trūkumas ir kt. Ši dalis baigiama analize apie tai, kur galima tikėtis sulaukti pagalbos ir kaip galima ginti savo interesus iškilus etinei dilemai. Tyrimo rezultatai rodo, kad mokslo ir studijų institucijos yra linkusios nepripažinti mokslinių tyrimų etikos pažeidimų buvimo jose fakto, todėl joms kyla rizika įgyti konkurencinį pranašumą globalioje mokslinių tyrimų erdvėje. Ši dalis taip pat praturtinama Lietuvos Respublikos akademinės etikos ir procedūrų kontrolieriaus sprendimų analize.

Penktoje šios mokslo monografijos dalyje daug dėmesio skiriama mokslinės (akademinės) autorystės fenomenui – pateikiamos šio fenomeno apibrėžtys, sampratos, išdėstomi bendraautorystės privalumai ir trūkumai, identifikuojamos autorystės pažeidimų rūšys (pvz., neatsakinga / nepagrįsta, garbės, šmėklinė autorystės), pristatomi autorystės modeliai. Akademinės autorystės apibrėžimų apžvalga atlikta pasitelkiant formaliąją praktiką – pasaulinių mokslo organizacijų taikomas apibrėžtis, Lietuvos mokslo ir studijų institucijų etikos kodeksuose ir mokslo žurnaluose įtvirtintas nuostatas.

Paskutinėje šios mokslo monografijos dalyje toliau plėtojamas akademinės autorystės fenomenas, ypač koncentruojamasi į autorystės pažeidimo formas akademinėje bendruomenėje. Autorės paaiškina netinkamų autorių eiliškumo praktikų neigiamą įtaką skaitytojui, autoriaus karjerai, jo įvaizdžiui. Tyrimo rezultatai rodo, kad kuo žemesnes pareigas eina tyrėjas, tuo dažniau prasilenkiama su etika formuojant mokslinių straipsnių autorių sąrašus. Išskirtinis dėmesys šioje dalyje skiriamas bendraautorystės problematikai atskleisti technologijos mokslų doktorantūroje. Viena pagrindinių išvadų, kurių prieina autorė (R. Adomaitienė), yra ta, kad doktorantai yra labiau linkę pateisinti kai kurias teisės normoms prieštaraujančias praktikas nei jas smerkti. Kita mokslinių tyrimų etikos sritis, kuri autorių buvo tiriama, – tai plagijavimas. Autorės (R. Pučėtaitė, A. Novelskaitė ir L. Lapinaitė) pabrėžia, kad labai dažnai plagijavimo apibrėžimas pastebimas studijų procese, mokslinėje veikloje ir eliminuojamas iš pedagoginės veiklos (pvz., mokymo medžiagos plagijavimas). Autorių įsitikinimu, „studentas, patekęs į universitetą <...> gali mokytis arba principingo elgesio, arba ciniško požiūrio į akademinės etikos reikalavimus“ (p. 351). Visa tai demonstruoja ir institucinės garbės bei prestižo normų nesilaikymas svarbiais akademinės kultūros klausimais. Dar viena mokslinių tyrimų etikos sritis, kuri autorių (A. Novelskaitė, R. Pučėtaitė, R. Adomaitienė) buvo analizuojama, – tai recenzavimo praktikos, kurios turėtų būti tobulinamos.

Apibendrinant šioje mokslo monografijoje pateiktųjų tyrimų rezultatų visumą, neabejotina, kad mokslinės veiklos (ne)etika indikuoja ne tik mokslo ir studijų institucijoje susiformavusią akademinę kultūrą, bet ir mokslo ir studijų institucijos (mokslinės) veiklos (ne)kokybę – (ne)profesionalumą. Autorės (A. Novelskaitė, R. Pučėtaitė) taip pat pažymi, kad „socio-etinis veiklos kontekstas neskatina institucinio akademinės

etikos reguliavimo efektyvumo“ (p. 371–372). Šiandien esamam socio-etiniam veiklos kontekstui būtini pokyčiai, t. y. formuojasi poreikis kurti vientisą etikos institucionalizavimo priemonių, atitinkančių institucines vertybes, visumą (kitaip etikos infrastruktūrą). Tad ši mokslo monografija yra glaustas ir išsamus mokslinės veiklos etikos tyrimų Lietuvoje kompendiumas, kuris tiek mokslo politikos formuotojams, tiek akademinės ir mokslinių tyrimų etikos formuotojams, tiek šių politikų įgyvendintojams (būtent mokslo ir studijų institucijoms), tiek akademinės bendruomenės nariams (ypač etikos komitetams, mokslo žurnalų redaktoriams) sudaro sąlygas pažinti mokslinės veiklos etikos būklę Lietuvoje (daugeliu atvejų pasižyminčią pesimistinėmis tendencijomis) ir suprasti jos svarbą mokslinių tyrimų (ne)kokybei, atveria galimybes susipažinti su tarptautinėmis mokslinių tyrimų etikos praktikomis ir jas atitinkamai perimti bei suponuoja siekti teigiamų institucinių pokyčių akademinėje bendruomenėje. Taip pat šioje mokslo monografijoje išsamiai paaiškinami metodologiniai sprendimai, kurių taikymas mezo lygmenyje – institucijoje – leistų įvertinti mokslinės veiklos etikos būklę pasirinktoje mokslo ir studijų institucijoje.